

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2005 / Vol. XXIV / 1-2 / 179-212

Originalni naučni rad
UDK: 316.647:159.9.075(497.16)
316.752:159.9.075(497.16)

VREDNOSNI SISTEM GRAĐANA CRNE GORE*

Dobrivoje Radovanović i Danka Radulović
Defektološki fakultet

Vrednosni sistem građana Crne Gore ispitivan je na uzorku od 794 ispitanika, izvučenih metodom slučajnog izbora, iz populacije odraslih stanovnika ove republike. Uzorak vrednosti činila su 35 vrednosna pojma izabrana na osnovu teorijskog modela i definicije vrednosti Rokeach-a (Rokeach, 1967 i 1973), ali je u odnosu na originalni uzorak vrednosti ovog autora lista vrednosnih pojmova bila izmenjena uvođenjem 11 novih pojmova u skladu sa osobenostima date kulturne sredine. U ispitivanju je primenjen posebno konstruisan upitnik što znači da su vrednosti ispitivane sistemom "olovka-papir", a ne pomoću kartica kao što je to slučaj u izvornim istraživanjima autora. Rezultati istraživanja su obrađeni komponentnom analizom i rotacijom glavnih komponenata u OBLI-VAX pozicije. Dobijena su četiri pouzdana i dobro struktuirana faktora koji su se mogli identifikovati kao (1) patriotske vrednosti, (2) lične vrednosti, (3) moralno-religijske vrednosti i (4) demokratsko-humanističke vrednosti.

KLJUČNE REČI: Crna Gora / vrednosti / faktorska struktura

---

* Rad je deo jednog šireg istraživanja projekta o ponašanju stanovnika u Srbiji i Crnoj Gori.

1. UVOD

Vrednosti nesumnjivo spadaju u grupu osnovnih fenomena psihičkog života ljudi. Razlozi za njihovo klasifikovanje u kategoriju "osnovnih fenomena" mnogi autori nalaze u činjenici da su one prisutne u svemu onom što želimo, mislimo, radimo, u našem ponašanju i postupcima, da često određuju ciljeve kojim težimo, da predstavljaju referentni okvir za sopstveni identitet. Osim toga, one značajno utiču na formiranje i održavanje važnih stavova, predstavljaju standarde kojima se procenjuje sopstveno ponašanje i ponašanje drugih, izvor su moralnih normi, olakšavaju donošenje mnogih odluka, regulatori su ličnih i društvenih konflikata, predstavljaju lične imperativne za akciju i određuju ciljeve i sredstva tih akcija.

Zbog svega toga logično je pretpostaviti da će sistem opštih vrednosti imati važnu ulogu u najrazličitijim vidovima ponašanja ljudi, da će od tog sistema zavisiti ne samo opšti politički stavovi građana prema važnim pitanjima već i učešće ili neučešće u konkretnim akcijama, pa čak i emocionalne reakcije u vezi sa svim relevantnim pitanjima.

2. METODOLOŠKI PRISTUP

2.1. Definicija, uzorak vrednosti i način ispitivanja

Nesumnjiv značaj vrednosti za ponašanje pojedinaca, što je naučna činjenica koja ne negira doprinos makro socijalnog i ekonomskog okruženja, na žalost u potpunom je neskladu sa pogodnostima njihovog istraživanja. Ta pogodnost, tačnije nepogodnost, posledica je nepostojanja jedinstvenog teorijskog pristupa pa čak ni jedinstvenog shvatanja o njihovoj prirodi. Koncept istraživanja i uzorak vrednosnih pojmova će u velikoj meri zavisiti od toga da li će istraživači krenuti od filozofskih, kulturno-anthropoloških, socioloških ili psiholoških shvatanja vrednosti. Zavisice i od toga kojim će se od mnogobrojnih definicija vrednosti prikloniti: onima koje vrednosti tretiraju kao tendencije ili dispozicije ljudi da više vole jednu vrstu objekata od drugih ili onima koje vrednosti svode na preovlađujuće interese, na zadovoljstvo od nečega, na odnos između osećanja i određenih kognitivnih kategorija, na ideje ili situacije koje predstavljaju nešto dobro, poželjno ili čemu se teži i slično. U području društvenih nauka retko

se sreće fenomen sa tako različitim pa i oprečnim teorijskim shvatanjima i definicijama kao što su vrednosti. No, budući da za ponašanja pojedinaca dominantnu odgovornost nose fenomeni psihološke prirode logično je bilo da se u istraživanju vrednosti pođe od nekog psihološkog koncepta i psihološke definicije. Među većim brojem takvih konceptata izabran je Rokeach-ev (Rokeach, 1967 i 1973) teorijski koncept i njegovo shvatanje pojma vrednosti. Razlog za ovakvo opredeljenje može se naći u tome što je taj koncept vrednosti najcelovitiji, što je njegova definicija vrednosti pogodna za operacionalizaciju, a predložena tehnička merenja omogućava identifikovanje većeg broja vrednosnih pojmova i dopušta kreativnost istraživača.

Za Rokeach-a (1973) vrednosti su "postojano verovanje da su izvesni specifični načini ponašanja ili stanja postojanja lično ili društveno poželjniji od suprotnog ili obrnutog načina ponašanja ili postojanja". Pažljiva analiza koncepta koga nudi ovaj autor otkriva nekoliko važnih momenata. Prvo, on vrednostima pridaje relativno trajan karakter pošto insistira da su one "postojano verovanje". Drugo, njegov koncept vrednosti sadrži i emocionalnu i motivacionu i kognitivnu komponentu što je shvatanje koje je svojstveno mnogim autorima pripadnicima psihološke škole ili psihološkog pristupa u razumevanju vrednosti. Treće, taj koncept omogućava razlikovanje "načina ponašanja" od "stanja postojanja", što je, po tom konceptu, bitan osnov za podelu vrednosti na (1) instrumentalne koje se odnose na moralnost ili merodavnost postupanja pojedinca, i (2) terminalne vrednosti koje, s obzirom da opisuju "stanja postojanja", izražavaju intra i interpersonalna stanja egzistencije. Četvrto, u shvatanju vrednosti ovog autora se naglašava da su one determinante socijalnog ponašanja. Rokeach, zapravo, insistira na stavu da su vrednosti standardi koji rukovode ponašanjima i sa kojima pojedinac upoređuje svoje ponašanje u pogledu moralnosti i merodavnosti kao i u pogledu održavanja samopoštovanja. Takođe, insistira na motivacionoj funkciji vrednosti usled koje pojedinac teži da stekne baš one vrednosti koje pomažu sticanju samopoštovanja. Najzad, po ovom konceptu vrednosti se suštinski i jasno razlikuju od stavova što istraživaču omogućava da operacionalno razgraniči ova dva pojma. U tom procesu, naročito valja imati u vidu (1) da osoba može imati nebrojeno mnogo stavova o specifičnim objektima ili situacijama, ali relativno malo vrednosnih sudova o njima; (2) da vrednosti zauzimaju centralniju

poziciju u odnosu na stavove jer su one opštiji standardi koji prevazilaze specifične objekte i situacije; (3) da su vrednosti starije i od stavova i ponašanja, da ih determinišu i da promene u njima bivaju praćene promenama u stavovima i ponašanjima; (4) da postoji hijerarhijska struktura vrednosti u osnovi koje je relativna važnost vrednosti za pojedinca i (5) da se ličnim sistemom vrednosti i njihovim varijacijama po prioritetu mogu objašnjavati varijacije stavova i ponašanja.

Osim celovitog i kompaktnog teorijskog koncepta Rokeach je prezentirao i rezultate prilično iscrpne empirijske provere svog koncepta. U objavljenim studijama ovaj autor je izložio dokaze da postoje značajne razlike u sistemu vrednosti između osoba sa različitim primanjima, obrazovanjem, godinama starosti, političkim ubeđenjem i rasom. Ove vrednosti, takođe, značajno diferenciraju liberalna i konzervativna ubeđenja, stavove prema građanskim pravima, stavove prema siromaštvu, a povezane su i sa subkulturalnim normama. Takođe, Rokeach je ponudio i solidno pripremljen instrument za ispitivanje vrednosti. Njegovo rešenje instrumenta je krajnje jednostavno: ispitaniku se daju dve skupine vrednosnih pojmova, u prvoj 18 instrumentalnih vrednosti i u drugoj 18 terminalnih, i ispitanik ima zadatak da ih ranguje, unutar svake skupine, po redosledu njihove vrednosti za njega. Po navodima samog autora pouzdanost ovakvog načina ispitivanja, računata test – retest metodom nakon intervala od dva do četiri meseca kretala se između .65 (za instrumentalnu skupinu) i .75 (za terminalne vrednosti).

Sve napred rečeno bili su razlozi zašto su u ovom istraživanju prihvaćeni koncept i definicija vrednosti koje je dao Rokeach. Vrednosti su, dakle, u ovom istraživanju *definisane kao stepen u kom pojedinac specifične načine ponašanja ili postojanja doživljava kao lično važnije i poželjnije u odnosu na suprotne i obrnute načine ponašanja ili postojanja*. Polazeći od te definicije i imajući u vidu izvorni koncept vrednosti Rokeach-a, kao i njegov uzorak od 36 vrednosti, izabrano je 35 vrednosnih pojmova koji se donekle razlikuju od izvornih, datih u originalnom instrumentu. U vezi sa tim razlikama korisno je dati dve napomene. Prvo, broj od 35 vrednosnih pojmova se može smatrati dovoljno velikim da u zadovoljavajućem obimu pokrije varijansu opštih vrednosti u području ispitivanja, tj. Crnoj Gori. Drugo, iz izvornog instrumenta "Pregled vrednosti" (Rokeach, 1967) izostavljeno je 11 vrednosnih pojmova i to onih,

za koje se može reći da nisu toliko karakteristični za kulturu i populaciju koja se ispituje. Te izostavljene vrednosti skoro podjednako pripadaju područjima socijalnih, moralnih i kompetitivnih vrednosti. Kao primer onih vrednosti koje su izostavljene mogu se navesti "dobro raspoloženje", "maštovitost" i sl. Umesto tih vrednosnih pojmova u uzorak su izabrani oni pojmovi koji su karakterističniji za ispitivanu socijalnu sredinu i svojstveniji njenoj kulturi. Analiza prirode tih 11 novih vrednosnih pojmova pokazuje da skoro svi pripadaju području "socijalnih vrednosti" što je uglavnom uslovljeno generalnim predmetom istraživanja. Iako će u daljoj analizi biti očito o kojim se pojmovima radi, celishodno je navesti da se uzorak vrednosti u ovom radu razlikuje od izvornog uzorka Rokeacha u dodatim sledećim pojmovima: "sloboda", "nezavisnost", "patriotizam", "ponos", "narod", "pravda", "tradicija", "država", "opstanak nacije", "solidarnost" i "rad i disciplina".

Tako određeni uzorak vrednosnih pojmova, odnosno vrednosti, ispitan je posebno konstruisanom skalom koja je u osnovi slična ili ista po osnovnim rešenjima kao skala Radovanovića (1992), ali koja se i po ideji i po tehničkim rešenjima bitno razlikuje od izvornog pristupa i načina ispitivanja Rokeach-a. U ovde primenjenom načinu ispitivanja subjekti ne rangiraju vrednosne pojmove jedan u odnosu na drugi, što je izvorni način rada u ispitivanja Rokeach-a, nego kod svakog vrednosnog pojmova označavaju stepen u kojem je on sam za sebe, bitan za njih lično. Takvo rešenje otklanja jedan od krupnih nedostataka izvornog postupka jer se u tom postupku nije ispitivalo koliko je konkretna vrednost važna za ispitanika već koliko je važna u odnosu na druge (prethodne) vrednosti. Logično je da se tim načinom nije mogao dobiti valjan odgovor na pitanje koliko važnost pojedinac pridaje samo toj vrednosti. Neko može "muškost" kao vrednost oceniti niskim rangom u odnosu na ostale vrednosti, a da on sam, toj vrednosti pridaje visoko značenje. Moguće je, zatim, da dve osobe jednu istu vrednost, recimo "ljubav", rangiraju kao prvu u odnosu na sve ostale, a da se u stvari ne zna stepen važnosti koje one lično pridaju toj "ljubavi". A takođe ni da li je intenzitet njihovog osećanja i pripadanja toj vrednosti istovetan. U ovom izmenjenom načinu ispitivanja omogućeno je da se utvrdi ne samo koliko je neka vrednost, sama po sebi, važna za pojedinca nego i koliko je ona za njega važna ili manje važna,

u odnosu na druge vrednosti što je bila intencija izvornog instrumenta. Naime, pošto se za svaku vrednost može izračunati stepen lične važnosti očito je da razlika u tim stepenima nije ništa drugo nego rang jedne vrednosti u odnosu na drugu ili druge po doživljavanju samog ispitanika ili grupe ispitanika. Najzad, primenjena skala omogućila je i jednu važnu razliku u samom pristupu ispitivanja. Ona, naime, za razliku od izvornog načina ispitivanja u kojem se instrumentalne i terminalne vrednosti drže odvojeno, ove vrednosti tretira kao delove jedinstvenog prostora. Drugim rečima, ovaj, primenjeni način ispitivanja omogućava slobodno variranje vrednosti, bez unapred zadatih kategorija kojima pripadaju, a paralelnost u tim varijacijama daće odgovor na pitanje da li te kategorije postoje i da li su one baš takve kakve ih teorijski koncept zamišlja.

2.2. Uzorak ispitanika

Ispitivanje sistema vrednosti izvršeno je na uzorku od 794 ispitanika izvučenom kao troetajni u kome je izbor opština i mesnih zajednica u prve dve etape bio slučajan, a izbor ispitanika u trećoj etapi po svojoj prilici, nasumičan. Naime, početni korak bio je slučajan izbor domaćinstava, a unutar njega izbor ispitanika koji prvi po redu ima rođendan. Nakon toga birano je n -to domaćinstvo a u okviru njega, opet po istom principu, ispitanik. Taj postupak je primenjen sve dok se unutar određene mesne zajednice ne ispita unapred izračunati broj ispitanika. Iako na prvi pogled to izgleda potpuno nasumično biranje ispitanika, ovaj postupak sadrži određene opasnosti i manjkavosti. Sve one mogu se svesti na različite vrste pristrasnosti što je verovatno rezultiralo izvesnim odstupanjima u osnovnim socio-demografskim karakteristikama od tih karakteristika u populaciji stanovnika Crne Gore utvrđenog poslednjim popisom stanovništva ili od slike tih karakteristika dobijene u istraživačkim radovima sa tim predmetom istraživanja (Hošek, 2000). No, ta odstupanja nisu mogla bitno da promene relacije između vrednosnih pojmova, pa, dakle, ni unutrašnju strukturu vrednosti kao što nisu mogla bitno da promene ni odnose između ove strukture i varijabli ponašanja.

2.3 Metod analize podataka

Rezultati dobijeni na skali vrednosti analizirani su najpre deskriptivnim statističkim metodama, a nakon toga podvrgnuti faktorskoj analizi. Latentna struktura vrednosti dobijena je programom HENRY5, koji je savremena verzija čuvenog programa Little Jiffy, jednog od najboljih programa za faktorsku analizu. No, za razliku od originalne verzije Mark IV, Kaiser-a i Rice-a koja glavne komponente rotira u ortoblique pozicije u ovom radu primenjena je Momirovićeva obliq rotacija glavnih komponenti (Momirović, 1998). Takođe, za razliku od originalne verzije koja koristi Guttman-Kaiser-ov kriterij za broj faktora u ovom radu primenjen je modifikovan kriterij opisan u radu Hošekove (Hošek,2000). Jedna od veoma bitnih karakteristika primenjene metode jeste da omogućava dobijanje latentne strukture na osnovu image matrice korelacija, čime se značajno smanjuje uticaj socijalne poželjnosti odgovora što je, kad su vrednosti u pitanju, problem sa kojim se sreću mnogi istraživači.

3. REZULTATI

3.1. Stepen prihvatanja pojedinačnih vrednosti

Iako se deskriptivna statistika po pravilu koristi kao uvod u analizu latentne strukture, ona može, sama po sebi, dati neke zanimljive informacije, biti izvor pretpostavki za tu analizu, ili, što je najvažnije, pomoći da se neki odnosi između varijabli čija se latentna struktura analizira bolje razumeju. Stoga je uputno pogledati rezultate dobijene i tom vrstom analize podataka. No, u ovom slučaju, ta analiza omogućava i nešto više: da se utvrdi stepen u kom ispitanici pojedine vrednosti doživljavaju kao lično važne i mesto svake pojedine vrednosti na toj skali lične važnosti. Slika o tom stepenu lične važnosti, naročito ako bi se radila u različitim vremenskim tačkama, omogućava praćenje promena u vrednosnom sistemu pojedinih kategorija stanovnika i saglasno tome različite vrste socijalnih intervencija. Čak i kad je ta slika statična ona omogućava da se stepeni lične važnosti analiziraju u odnosu na različita socijalna, demografska ili druga obeležja ispitanika, što takođe omogućava različite vrste socijalnih intervencija.

Slika o stepenu lične poželjnosti pojedinih vrednosti, data u obliku aritmetičkih sredina, standardnih devijacija, na uzorku od 794 punoletna građanina Republike Crne Gore, koji su izabrani na ranije opisani način, prikazana je u narednoj tabeli.

Tabela 1.
 Aritmetičke sredine i standardne devijacije pojedinih vrednosti

Redni broj	Vrednost	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
1.	Sloboda	4.83	.49
2.	Nezavisnost	4.66	.70
3.	Patriotizam	4.34	.92
4.	Ponos	4.46	.86
5.	Čast	4.64	.65
6.	Narod	4.54	.74
7.	Pravda	4.71	.60
8.	Tradicija	4.30	.95
9.	Država	4.49	.77
10.	Opstanak nacije	4.54	.74
11.	Hrabrost	4.34	.82
12.	Udoban život	4.34	.82
13.	Lični mir	4.64	.70
14.	Samopoštovanje	4.56	.71
15.	Mudrost	4.61	.68
16.	Bezbednost zemlje	4.63	.65
17.	Vera u Boga	4.07	1.00
18.	Mir u svetu	4.48	.73
19.	Ravnopravnost ljudi	4.58	.67
20.	Porodična sigurnost	4.79	.53
21.	Poslušnost	3.56	1.24
22.	Odgovornost	4.44	.72
23.	Pomirljivost	3.76	1.13
24.	Čovekoljubivost	4.42	.75
25.	Razboritost	4.35	.76

Zbornik IKSI, 1-2/2005 – D. Radovanović, D. Radulović
 „Vrednosni sistem građana Crne Gore“, (str. 179-212)

Redni broj	Vrednost	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
26.	Muškost	4.07	1.08
27.	Izdržavanje teškoća	4.29	.78
28.	Red i disciplina	4.30	.90
29.	Demokratija	4.46	.82
30.	Uspeh u životu	4.54	.68
31.	Uzbudljiv život	3.71	1.15
32.	Sreća	4.67	.62
33.	Zadovoljstvo	4.47	.75
34.	Pamet	4.67	.65
35.	Solidarnost	4.36	.79

Opšta ocena koja se nameće iz rezultata datih u prethodnoj tabeli jeste da su sve vrednosti prihvaćene u visokom stepenu. Ta ocena dobija svoju empirijsku potvrdu već i letimičnim pogledom na visine aritmetičkih sredina. Ako se, naime, ima u vidu da su ispitanici odgovore davali na skali od 1 do 5, pri čemu je broj pet značio prihvatanje u najvećem stepenu, onda je očito da sve vrednosti imaju visok stepen lične prihvaćenosti pa čak i one čija aritmetička sredina varira između 3.56 i 3.76. No, isto tako je uočljivo da izvestan, manji broj vrednosti ima izrazito visoke stepene prihvaćenosti i da, takođe, manji broj ima upadljivo niže stepene te prihvaćenosti. U prvom slučaju se radi o socijalnim vrednostima, kao što su "sloboda", "pravda" i "porodična sigurnost", koje imaju izrazito visoke aritmetičke sredine (između 4.71 i 4.83) i naglašeno niža standardna odstupanja (između .49 i .60). U drugom slučaju se radi o moralnim vrednostima ("poslušnost" i "pomirljivost") i ličnim vrednostima ("uzbudljiv život"). Njihove aritmetičke sredine ili prosečna prihvaćenost kreće se između 3.56 i 3.76, a standardna odstupanja kod sva tri vrednosna pojma su najviša u odnosu na sve ostale vrednosti. Taj pomalo neočekivani rezultat s obzirom da se radi o vrednostima koje spadaju u kategoriju moralnih i s obzirom na vladajući stereotip da je jedna od bitnih karakteristika crnogorske kulture patrijarhalni, moralni vrednosni sistem, lako se da objasniti ako se ima u vidu da su ovde u pitanju vrednosti koje opisuju komformistički način ponašanja što je u suprotnosti sa isto tako vladajućim stereotipom o buntovnoj prirodi ljudi ovog podneblja. Možda baš

zbog tog buntovnog karaktera ovi vrednosni pojmovi poprimaju drugačija ili različita značenja u pojedinim regijama teritorije Crne Gore i bivaju ocenjeni značajno nižim stepenom prihvaćenosti. U prilog toj tezi o različitom referentnom sistemu, kad su ovi pojmovi u pitanju, zavisno od regija ili etničkog sastava, ide činjenica da jedino oni imaju relativno visoka standardna odstupanja (između 1.15 i 1.24) što svedoči o tome da je unutar uzorka ispitanika bilo i onih koji su ovim pojmovima davali i visoke i niske ocene lične važnosti.

Takođe, opšta ocena koja se nameće iz prikazanih rezultata jeste da je prostor vrednosti ostao prilično neokrnjen ili dobrim delom sačuvan uprkos mnogobrojnim i mnogovrsnim potresima kojima su ova teritorija i živalj na njoj bili izloženi. Taj stav može se braniti osim visokim stepenima prihvaćenosti i činjenicom da je ceo prostor vrednosti, počev od ličnih pa sve do kompetitivnih, prilično kompaktne strukture, ili, tačnije, približno istih stepena prihvaćenosti. No taj stav može i da se osporava ozbiljnim i dvojakim argumentima. Prvo, kod svih ispitivanja vrednosti postoji fenomen visoke socijalne poželjnosti odgovora koji doprinosi da su stepeni prihvaćenosti uvek viši nego što to oni realno jesu. Taj fenomen naročito dolazi do izražaja u ovom tipu analize rezultata: kada se oni analiziraju u terminima prosečnih vrednosti, rangova, relativnih odnosa i slično. Zato je i neophodno da se rezultati ispitivanja vrednosti podvrgnu komponentnim ili strukturalnim analizama i to u image prostoru kako bi se ta socijalna poželjnost ublažila. Drugi argument je, na žalost, ozbiljnije prirode i u ovom tipu istraživanja nema metodoloških rešenja koja mogu ublažiti ili otkloniti tu vrstu prigovora. Radi se, naime, o poznatom fenomenu da ljudi pod istim vrednosnim pojmovima podrazumevaju različite sadržaje, da isti pojmovi za različite pojedince imaju različita značenja i da se, stoga, često dobijaju slični stepeni prihvaćenosti ovih vrednosti kod ljudi koji očito stoje na suprotnim pozicijama. Tipičan primer za to su prestupnici koji takođe veoma visoko vrednuju "slobodu", "čast", "ponos" i niz drugih pojmova, ali im daju sasvim drugo značenje i drugačiji sadržaj. Više empirijskih istraživanja potvrdilo je takve rezultate i oni se mogu smatrati naučno dokazanim. Na žalost, problem ličnog referentnog okvira ne može se drugačije rešiti, pa dakle ova manjkavost ni otkloniti, nego detaljnom operacionalizacijom svakog pojma u vidu ponašajnih ajteta ili ajteta neke druge prirode. Kako u ovom istraživanju nije

primenjen postupak operacionalizacije svakog vrednosnog pojma, nego je ispitivan stepen prihvatanja tih pojmova u onom značenju u kom ih ispitanici sami doživljavaju moguće je pretpostaviti da su ispitanici pod istim pojmom podrazumevali različite sadržaje, te da zbog toga ovi visoki stepeni prihvaćenosti ne moraju da znače i prihvatanje istih vrednosnih sadržaja.

Da li postoji ta prividna ili stvarna visoka prihvaćenost pojedinih vrednosti, može se utvrditi, tek ako se i kada se vrednosti dovedu u vezu sa pojedinim konkretnim oblicima ponašanja. Ako je prihvaćenost "prividnog karaktera", različiti referentni sistemi unutar njih nužno će dati niže ili nulte veze sa ponašanjem (istim oblicima ponašanja) pa će to biti dobra prilika da se utvrdi prava slika vrednosti kod ispitanika ovog uzorka.¹

3.2. Rang lične prihvaćenosti vrednosti

Od izvesnog naučnog i praktičnog interesa može biti i analiza ranga prihvaćenosti vrednosnih pojmova. Ta analiza može se upotrebiti u čisto deskriptivne svrhe, ali može poslužiti i kao osnov za socijalne akcije sa ciljem da se favorizuju jedne, a depresiraju druge vrednosti ili da se propagiraju one koje su socijalno, politički ili na drugi način poželjnije. Vrednosni sistemi pa, dakle, i stepeni prihvatanja pojedinih vrednosti nisu za uvek dati i moguće ih je, psihološki usmerenim akcijama, menjati u onom smeru koji se smatra društveno prihvatljivijim od nekog drugog. Tipičan primer za to, pa i za poželjnost takvih akcija su vrednosni sistemi kod prestupnika. Korisne informacije za pitanja u kom smeru bi trebalo intervenisati i koje vrednosti podržati može pružiti analiza rangova prihvaćenosti, tj. analiza koje vrednosti dominiraju u nekoj populaciji kao i broj ljudi koji ih bezrezervno prihvata ili žestoko odbija. Ta vrsta analize, takođe, je moguća na osnovu deskriptivnih parametara (aritmetičkih sredina, standardnih devijacija, učestalosti visokih ili niskih stepena prihvaćenosti), ali valja naglasiti da bi trebalo razlikovati

---

¹ Nažalost, ako su veze nulte ili niže to ne znači nužno "prividnu prihvaćenost" i otvara se nov problem: da li su one takve zato što postoji "prividna prihvaćenost" ili su takve zato što su veze između vrednosti i ponašanja realno takve. Ali to je metodološki problem koji nije predmet ovoga rada.

vrednosti koje su najviše prihvaćene od vrednosti koje imaju najveće uticaje na ponašanje. Ova dva psihološka fenomena se ne moraju podudarati i moguće je da jedna vrednost ima najveći stepen poželjnosti ili prihvaćenosti, a da druga ima bitniji uticaj na ponašanje.

No, rang vrednosnih pojmova može se analizirati i po jednom i po drugom kriterijumu pa onda na osnovu poklapanja ili razlika u tim rangovima zaključivati o tome kakva je stvarna slika u pogledu vrednosti unutar neke populacije. Korišćenje kriterijuma "doprinos ponašanju" moguće je tek nakon dovođenja u vezu vrednosti i ponašanja, što je predmet drugih metoda i drugih radova. U ovom radu taj rang je moguće napraviti samo na osnovu stepena prihvaćenosti, tačnije prosečnih vrednosti te prihvaćenosti, ali i u tom obliku on može dati zanimljive i korisne ideje.

Tabela 2.

Rang prihvaćenosti pojedinih vrednosti i relativni broj ispitanika koji tim vrednostima daju najvišu i najnižu ocenu

Red. broj	Vrednost	Aritmetička sredina	Rang prihvaćenosti	Procenat sa najvišom ocenom	Procenat sa najnižom ocenom
1.	Sloboda	4.83	1	86,1	0,40
2.	Porodična sigurnost	4.79	2	83,2	0,50
3.	Pravda	4.71	3	77,2	0,40
4.	Sreća	4.67	4	73,4	0,50
5.	Pamet	4.67	4	73,9	1,00
6.	Nezavisnost	4.66	5	75,6	0,60
7.	Čast	4.64	6	71,9	0,50
8.	Lični mir	4.64	6	72,5	1,30
9.	Bezbednost zemlje	4.63	7	70,4	0,60
10.	Mudrost	4.61	8	69,5	0,90
11.	Ravnopravnost ljudi	4.58	9	65,9	0,60
12.	Samopoštovanje	4.56	10	66,4	1,00
13.	Narod	4.54	11	66,2	0,50
14.	Opstanak nacije	4.54	11	66,8	0,50
15.	Uspeh u životu	4.54	11	62,1	0,80
16.	Država	4.49	12	63,6	0,80
17.	Mir u svetu	4.48	13	59,2	1,00
18.	Zadovoljstvo	4.47	14	58,8	1,30
19.	Demokratija	4.46	15	62,7	1,40

Zbornik IKSI, 1-2/2005 – D. Radovanović, D. Radulović
 „Vrednosni sistem građana Crne Gore“, (str. 179-212)

Red. broj	Vrednost	Aritmetička sredina	Rang prihvaćenosti	Procenat sa najvišom ocenom	Procenat sa najnižom ocenom
20.	Ponos	4.46	15	63,6	1,40
21.	Odgovornost	4.44	16	55,5	0,60
22.	Čovekoljubivost	4.42	17	54,7	0,90
23.	Solidarnost	4.36	18	51,6	1,00
24.	Razboritost	4.35	19	49,4	0,90
25.	Patriotizam	4.34	20	57,1	2,10
26.	Hrabrost	4.34	20	52,9	0,60
27.	Udoban život	4.34	20	50,1	1,40
28.	Tradicija	4.30	21	55,7	2,60
29.	Red i disciplina	4.30	21	52,0	1,80
30.	Izdržavanje teškoća	4.29	22	44,8	1,00
31.	Vera u Boga	4.07	23	45,2	4,00
32.	Muškost	4.07	23	45,2	4,80
33.	Pomirljivost	3.76	24	31,4	5,00
34.	Uzbudljiv život	3.71	25	31,7	4,50
35.	Poslušnost	3.56	26	27,8	8,80

Naravno, na osnovu rangova datih u prethodnoj tabeli, moguće je napraviti različite logičke kategorije vrednosti po tom stepenu prihvaćenosti, ali svaka ta podela je prilično diskutabilna i trpi brojne prigovore. Pa ipak, očito je da u uzorku ispitanika Crne Gore dominiraju socijalne vrednosti kakve su "sloboda", "porodična sigurnost", "pravda", "nezavisnost", "bezbednost zemlje", zatim neke lične vrednosti kao što su: "sreća", "pamet", "lični mir", "mudrost", i moralne vrednosti poput onih kao što su: "čast" i slično. Za te vrednosti i veoma je impresivan broj ispitanika koji ih ocenjuje maksimalnom ocenom "lične važnosti". Taj broj kreće se između 86% i 69,5%. Na samom vrhu po stepenu prihvaćenosti, na prva tri mesta, nalaze se izrazito naglašene socijalne vrednosti koje čine temelj svakog naroda: "sloboda", "porodična sigurnost" i "pravda". Njih najvećim mogućim intenzitetom prihvata od 86% do 77% ispitanih stanovnika Crne Gore, što očito svedoči o čvrsto i duboko usađenim potrebama za onim značenjima koja sadrže ovi pojmovi: za nepokoran i slobodan život, za sigurnost, bezbednost i mir u svojoj porodici i za pravdu i pravičnost u međuljudskim odnosima. Koliko su te vrednosti duboko usađene u psihički i socijalni život ovog podneblja

možda isto tako dobro kao broj ljudi koji ih maksimalno prihvata pokazuje i minimalni broj onih koji ih odbacuje: svega 0,40% do 0,50%.

Iako stoji opšta ocena da su sve ispitivane vrednosti visoko prihvaćene, takođe, stoji i ocena da su najmanje od njih prihvaćene one koje opisuju konformističku i avanturističku orijentaciju. Na dnu ove skale rangova nalaze se, naime, vrednosti kao što su: "poslušnost", "uzbudljiv život" i "pomirljivost", koje svakako govore o takvim orijentacijama. Logički gledano njima je i mesto na dnu skale prihvaćenosti bar po onim značenjima koje imaju ovi pojmovi, ali je teško oteti se iznenađenju da su ta značenja u visokom stepenu ipak prihvatljiva za 1/4 ili čak 1/3 ispitanika u uzorku. Negativna varijansa ponašanja koja se tako jasno sadrži u tim pojmovima ipak je bila prihvatljiva za veliki procenat ispitanika iz uzorka (27,8% do 31,7%) pa je to činjenica nad kojom se moraju zamisliti ne samo istraživači nego i planeri raznovrsnih socijalnih akcija. Za istraživače ponašanja će biti veoma važno da utvrde da li priroda ovih vrednosti, pa i njihova pozicija na rang listi prihvaćenosti, proizvodi neke efekte na ta ponašanja i, ako proizvodi, u kom smeru se odvija taj uticaj.

Između ovih grupa najviše i najmanje prihvaćenih smeštene su vrednosti veoma raznovrsne po svojoj prirodi. Iako je unutar te medijalne skupine moguće uspostaviti posebne kategorije taj postupak bi bio krajnje neegzakatan i teško bi ga bilo braniti bilo kojim argumentima. Pa ipak, pada u oči, naročito kada se analizira broj ispitanika koji pojedine vrednosti ocenjuju maksimalnim stepenom prihvaćenosti, da niži rejting imaju i vrednosti kao što su: "izdržavanje teškoća", "vera u Boga" i "muškost". I dok bi se za položaj prve dve i moglo reći da ne predstavlja neko iznenađenje, tj., da se mogu naći psihološka objašnjenja njihovog relativnog nižeg prihvatanja u odnosu na ostale, poput onih da je "izdržavanja teškoća" bilo previše i da je predugo trajalo da bi sada to predstavljalo vrednost primarnijeg karaktera ili onih da je dugo vladajuća ateistička ideologija ostavila trag, položaj treće ("muškosti"), predstavlja iznenađenje i teško je naći razloge za tako što. Teško ako se ostane u okviru postojećeg stereotipa da su muški stanovnici ovog područja poželjni predstavnici muškog roda. Taj stereotip, sudeći po ovim rezultatima, očigledno ne važi ili, tačnije, manje je prihvaćen kao vrednosna orijentacija, verovatno zato što je u uzorku bilo dosta ispitanica, odnosno osoba ženskog pola,

kojima "muškost" po svoj prilici, postaje sve manje važna. Ili je, što je druga moguća hipoteza, naglašena želja za muškoću u suprotnosti sa svakodnevnom realnošću, pa otuda i nema razloga da ona bude utemeljena kao opšte prihvaćena vrednost. Ova vrednost, međutim, i ne zaslužuje toliku pažnju da se razmišlja o razlozima njenog nižeg pozicioniranja u odnosu na ostale. Mnogo veću pažnju zaslužuju vrednosti kao što su: "patriotizam", "hrabrost" i neke druge koje se takođe nalaze pri samom kraju lestvice prihvaćenosti. U ovom modelu istraživanja, kada nisu ispitivani razlozi prihvatanja ili manjeg prihvatanja vrednosnih pojmova, zaista je teško odgovoriti na pitanje zašto je njihov položaj takav kakav jeste. Ali neke pretpostavke su moguće. Navođenje i obrazlaganje tih pretpostavki oduzelo bi previše prostora što nije baš racionalan pristup u situaciji kad traganje za tim objašnjenjima i nije predmet rada i kad model analize ne dopušta bilo kakvo testiranje njihove realnosti. Uprkos tome istraživač ne može da jednostavno ignoriše rezultat koji je prilično iznenađujući pogotovu ako se radi o vrednostima koje se u javnom životu u toj sredini stalno potenciraju.

Ako se, dakle, poštuje ta potreba istraživača da postavlja hipoteze i tamo gde nema mnogo osnove za valjano dokazivanje, a mora se poštovati jer bi se u suprotnom sputavala njegova želja za traženjem odgovora, onda objašnjenja za ovakav položaj pomenutih vrednosti pre svega valja tražiti u njihovom napadnom preneglašavanju u poslednjih desetak godina, u lošoj političkoj praksi koja se stalno pozivala na njih i u lošim iskustvima koje su ljudi doživeli u vreme politike koja je te vrednosti eksploatisala za svoj račun. Tim iskustvom, po mišljenju istraživača, može se objasniti ne samo pozicija ovih vrednosti nego i nekih drugih kao što su "ponos", "solidarnost", "tradicija" pa i još nekih. Naravno, teško je reći koliko je ta hipoteza verovatna, ali ona makar može biti u opticaju jer je logično pretpostaviti da će ljudi početi drugačije da opažaju značenje nekih vrednosnih pojmova ukoliko postoji tako velika diskrepancija između stalnog javnog pozivanja na njih i ponašanja onih koji to čine. I dalje, ukoliko te vrednosti proizvedu loše posledice po sopstvenu ličnost ili po veoma bliske osobe.

3.3. Faktorska struktura vrednosti

Istraživački gledano mnogo važnije pitanje od pozicije pojedinih vrednosnih pojmova na lestvici lične prihvatljivosti je struktura vrednosti, odnosno pitanje da li u populaciji stanovnika Crne Gore egzistiraju relativno stabilni i trajni skupovi vrednosti koji imaju karakter posebno organizovanih vrednosnih sistema koji odgovaraju za ukupne ili veći deo varijacija u onim ponašanjima, osećanjima i mišljenjima koja su ili koja bi trebalo da budu pod njihovim uplivom. I dalje, ako postoje, kakva je njihova priroda i kakvi su njihovi međusobni odnosi ili, drugim rečima, koje vrednosti dominiraju tim skupovima, da li su oni međusobno nezavisni ili između njih postoje interakcijski efekti.

Ispitivanje latentne strukture vrednosti učinjeno je, kako je ranije rečeno, komponentnom analizom sa rotacijom glavnih komponenta u obliku pozicije. Ta analiza urađena je u image prostoru kako bi se na najmanju moguću meru sveli efekti socijalne poželjnosti odgovora toliko karakteristične za sva ispitivanja fenomena ove i slične prirode. Komponentna analiza dala je četiri glavne osovine čije su korelacije sa pojedinačnim vrednostima prikazane u narednoj tabeli.

Tabela 3.

Struktura glavnih komponenta i komunaliteti pojedinih vrednosti (h^2)

Vrednost	h1	h2	h3	h4	h^2
1. Sloboda	.616	-.050	.484	-.020	.616
2. Nezavisnost	.647	.067	.418	.030	.597
3. Patriotizam	.644	.467	-.015	.075	.638
4. Ponos	.702	.388	.016	.119	.658
5. Čast	.732	.264	.186	.131	.657
6. Narod	.736	.454	.112	.019	.761
7. Pravda	.714	.136	.387	-.031	.679
8. Tradicija	.716	.449	-.195	.052	.754
9. Država	.703	.293	.128	.056	.600
10. Opstanak nacije	.742	.394	.112	.126	.734
11. Hrabrost	.749	.281	-.153	.209	.707

Zbornik IKSI, 1-2/2005 – D. Radovanović, D. Radulović
 „Vrednosni sistem građana Crne Gore“, (str. 179-212)

Vrednost	h1	h2	h3	h4	h ²
12. Udoban život	.567	-.479	-.047	.346	.672
13. Lični mir	.616	-.437	.198	.258	.676
14. Samopoštovanje	.655	-.296	.117	.282	.609
15. Mudrost	.676	-.221	.114	-.095	.609
16. Bezbednost zemlje	.737	.128	.224	.004	.609
17. Vera u Boga	.472	.082	-.293	.184	.349
18. Mir u svetu	.593	-.314	-.069	-.259	.521
19. Ravnopravnost ljudi	.636	-.225	.105	-.442	.661
20. Porodična sigurnost	.652	-.200	.259	-.137	.550
21. Poslušnost	.470	-.033	-.522	.032	.495
22. Odgovornost	.743	-.007	-.078	-.150	.495
23. Odgovornost	.743	-.007	-.078	-.150	.580
24. Čovekoljubivost	.744	-.036	-.170	-.365	.716
25. Razboritost	.669	-.089	-.149	-.259	.544
26. Muškost	.574	.167	-.375	.191	.535
27. Izdržavanje teškoća	.673	-.004	-.247	-.037	.514
28. Red i disciplina	.656	.163	-.285	-.110	.550
29. Demokratija	.559	-.209	.067	-.325	.466
30. Uspeh u životu	.602	-.431	-.039	.214	.596
31. Uzbudljiv život	.331	-.395	-.231	.346	.438
32. Sreća	.612	-.370	.004	.076	.516
33. Zadovoljstvo	.591	-.463	-.067	.229	.620
34. Pamet	.591	-.287	.010	-.154	.455
35. Solidarnost	.687	-.063	-.124	-.318	.592

Analiza korelacija pojedinačnih vrednosti sa četiri izolovane glavne komponente omogućava smislenu interpretaciju svih, ali je ta interpretacija više zanimljiva sa nekog metodološkog stanovišta ili sa stanovišta autora koji se bave teorijama vrednosti. Ta analiza nam, naime, ne daje strukturu latentnih dimenzija vrednosti, pošto su za tu vrstu analize upotrebljeni oblikovani faktori, a ne glavne komponente. Pa, ipak, teško je prenebrignuti podatak da je prva glavna komponenta pokupila skoro svu valjanu varijansu vrednosti koje su ispitivane i da,

formalno gledano, ima značenje generalnog faktora vrednosti. Pod pretpostavkom da takav rezultat nije posledica visoke socijalne poželjnosti, a ima izvesnih indikatora da nije, moglo bi se tvrditi da se vrednosti ponašaju slično nekim drugim psihičkim fenomenima: da, dakle, postoji opšti vrednosni sistem iz koga se deriviraju subsistemi različite prirode kao specifični oblici vrednosnog reagovanja. U ovom slučaju taj opšti vrednosni sistem definisan je sa skoro svim vrednosnim pojmovima i jedino mu ne pripadaju ili, tačnije, samo delimično pripadaju, vrednosti kao što su "poslušnost", "pomirljivost", "vera u Boga" i "uzbudljiv život". Te vrednosti, naime, ne samo da sa prvom glavnom komponentom imaju značajno niže korelacije od svih ostalih nego većim delom svoje prirode pripadaju nekim od drugih komponenata. I ne samo to, pojedine od njih raselile su se na različite komponente što praktično znači da ti vrednosni pojmovi imaju više značenja i da neki delovi ispitanika reaguju na jedna, a neki na druga značenja. Karakterističan primer za to je vrednost "uzbudljiv život" koja ima korelacije skoro istog reda veličine čak sa tri komponente.

Pored prve glavne komponente koja ima značenje opšteg faktora vrednosti i ostale tri su, psihološki gledano, veoma zanimljive. Iako iz razloga o kojima je bilo reči nije racionalno analizirati njihov sadržaj teško je potpuno ignorisati činjenicu da je on psihološki jako zanimljiv. Tako, recimo, druga po redu opisuje ljude koji, s jedne strane, visoko cene "patriotizam", "narod" i "tradiciju" i istovremeno odbacuju vrednosti kao što su "udoban život", "lični mir", "uzbudljiv život" i "zadovoljstvo", s druge. Treća komponenta opisuje pojedince koji visoko cene "slobodu", "nezavisnost" i "pravdu", a odbacuju "poslušnost" i "pomirljivost" kao vrednosne orijentacije. Najzad, četvrta komponenta jasno odvajava od svih drugih one pojedince kojima su "udoban i uzbudljiv život" visoko prihvatljive vrednosti, a "ravnopravnost", "čovekoljubivost" i "demokratija" sasvim sporedne. Očigledno da sve komponente opisuju psihološki veoma različite vrednosne konstrukte i da bi i na tom nivou analize, ma koliko je ona plod čisto matematičkog modela, bila moguća njihova psihološka interpretacija. No, kako se psihološki sadržaj latentnih dimenzija vrednosti mnogo bolje i realnije sagledava u pozicijama dobijenim nekom od kasnih rotacija tih komponenata, pronalaženje psihološkog značenja tih komponenata, pa

samim tim i imenovanje tih značenja, bilo bi ne samo necelishodno nego bi možda dovelo i do pogrešne direkcije istraživača i tako otežalo proces razumevanja šta te latentne dimenzije vrednosti stvarno jesu. Zato su u ovom delu rada i izostavljene pretpostavke o tome koju varijansu vrednosti sadrže ove komponente kao i pokušaji da se tome pridaju neka psihološka značenja.

Ono što, međutim, ne sme biti izostavljeno bez obzira na činjenicu da komponente nisu išle u dalju analizu jeste zapažanje o komunalitetima za svaku pojedinačnu varijablu vrednosti (kolona h^2 u prethodnoj tabeli). Premda se, istraživački gledano, može biti zadovoljno visinom komunaliteta kod većine varijabli vrednosti, ne može se prenebreći činjenica da neke od vrednosti, posebno "vera u Boga", "demokratija", "uzbudljiv život" i "pamet", imaju niske komunalitete. Ti niski komunaliteti, reda veličine između .349 i .455 nedvosmisleno pokazuju da su korišćeni vrednosni pojmovi višeznačni i da se njihova različita značenja ne iscrpljuju ili ne pokrivaju sa ove četiri komponente. Drugim rečima, da ove četiri komponente, pa i četiri faktora kasnije, ne obuhvataju sva njihova različita značenja i da postoji neka varijansa tih vrednosti, nepoznate prirode, koja nije sadržana u ovim rezultatima. To naročito vredi za napred pomenute vrednosti, ali se, do duše u mnogo manjoj meri, isto može reći i za desetak drugih. Na primer, za "mudrost", "mir u svetu", "porodičnu sigurnost", "pomirljivost", "razboritost", "muškost", "izdržavanje teškoća" i još neke. No, relativno niski komunaliteti ovih, pa i niski komunaliteti prethodno pomenutih, je nešto što se, metodološki gledano, i moglo očekivati. Radi se zapravo o vrednostima tj. varijablama koje su merene jednim pitanjem a ne sa više ajtema istovremeno u kom slučaju bi bilo moguće postići veće koeficijente.

Relativno niski komunaliteti pojedinih varijabli vrednosti, iako svedoče o višeznačnosti tih pojmova, nisu, međutim, bitno umanjili sposobnost četiri glavne komponente da na zadovoljavajućem nivou iscrpe, tj. pokriju varijansu 35 vrednosti čija je unutrašnja struktura ispitivana. Taj zaključak proizlazi iz podatka da obim iscrpljene varijanse iznosi 59% što se i u ispitivanjima koja operišu sa mnogo višim i pouzdanijim nivoima merenja nego što je to nivo pojedinačnih varijabli, na primer sa skalama ili testovima, može smatrati zadovoljavajućim.

Mada ne jedini, a svakako ni najvažniji, ovaj zadovoljavajući obim iscrpljenosti međusobnih varijacija vrednosti bio je činilac koji je doprineo logički gledano makar delimično, da faktori vrednosti (u oblicima poziciji) budu smisleno strukturirani i psihološki interpretabilni. Sklop i struktura tih oblicima faktora dati su u narednim tabelama (broj 4. i broj. 5) i na egzaktni način pokazuju da u prostoru opštih vrednosti postoje subdimenzije koje imaju realnu, psihološku egzistenciju.

Tabela 4.

Sklop normiranih oblicima faktora i koeficijenti faktorske jednostavnosti (IFS)

Vrednost	f1	f2	f3	f4	IFS
1. Sloboda	.523	.271	-.545	.272	.386
2. Nezavisnost	.676	.220	-.449	.130	.562
3. Patriotizam	.945	-.185	.112	-.165	.854
4. Ponos	.923	-.029	.077	-.198	.830
5. Čast	.891	.145	-.136	-.144	.798
6. Narod	1.015	-.200	-.043	-.013	.866
7. Pravda	.741	.084	-.406	.234	.618
8. Tradicija	.840	-.211	.335	-.110	.675
9. Država	.831	-.000	-.072	-.027	.800
10. Opstanak nacije	1.010	.003	-.036	-.193	.866
11. Hrabrost	.773	.177	.288	-.331	.627
12. Udoban život	-.111	1.063	.103	-.318	.902
13. Lični mir	.052	.961	-.197	-.128	.844
14. Samopoštovanje	.214	.853	-.082	-.231	.767
15. Mudrost	.080	.285	-.105	.469	.479
16. Bezbednost zemlje	.668	.116	-.202	.160	.624
17. Vera u Boga	.288	.237	.420	-.288	.557
18. Mir u svetu	-.284	.101	.091	.782	.685
19. Ravnopravnost ljudi	-.165	-.186	-.128	1.126	.872
20. Porodična sigurnost	.153	.228	-.287	.548	.514
21. Poslušnost	-.083	.106	.679	.029	.817
22. Odgovornost	.234	-.011	.145	.485	.441
23. Pomirljivost	-.118	-.070	.624	.327	.707

Zbornik IKSI, 1-2/2005 – D. Radovanović, D. Radulović
 „Vrednosni sistem građana Crne Gore“, (str. 179-212)

Vrednost	f1	f2	f3	f4	IFS
24. Čovekoljubivost	.012	-.286	.236	.902	.641
25. Razboritost	-.016	-.110	.211	.703	.597
26. Muškost	.402	.177	.535	-.317	.583
27. Izdržavanje teškoća	.174	.087	.356	.232	.372
28. Red i disciplina	.304	-.182	.406	.294	.420
29. Demokratija	-.134	-.172	-.077	.869	.817
30. Uspeh u životu	-.113	.852	.089	-.074	.803
31. Uzbudljiv život	-.237	.887	.314	-.434	.785
32. Sreća	-.093	.619	.029	.173	.659
33. Zadovoljstvo	-.164	.895	.120	-.096	.818
34. Pamet	-.141	.229	.005	.576	.653
35. Solidarnost	.004	-.203	.179	.812	.653

Tabela 5.
 Struktura normiranih obliav faktora

Vrednost	f1	f2	f3	f4
1. Sloboda	.596	.562	.016	.593
2. Nezavisnost	.664	.539	.098	.577
3. Patriotizam	.766	.331	.461	.459
4. Ponos	.798	.430	.469	.515
5. Čast	.798	.527	.348	.571
6. Narod	.856	.409	.419	.569
7. Pravda	.745	.547	.167	.643
8. Tradicija	.809	.387	.643	.532
9. Država	.772	.469	.375	.562
10. Opstanak nacije	.846	.467	.422	.551
11. Hrabrost	.795	.534	.623	.546
12. Udoban život	.375	.787	.370	.503
13. Lični mir	.452	.800	.214	.575
14. Samopoštovanje	.532	.765	.313	.569
15. Mudrost	.555	.661	.322	.702
16. Bezbednost zemlje	.751	.571	.308	.650

Zbornik IKSI, 1-2/2005 – D. Radovanović, D. Radulović
 „Vrednosni sistem građana Crne Gore“, (str. 179-212)

Vrednost	f1	f2	f3	f4
17. Vera u Boga	.453	.385	.538	.342
18. Mir u svetu	.419	.590	.396	.697
19. Ravnopravnost ljudi	.495	.550	.291	.785
20. Porodična sigurnost	.550	.628	.195	.693
21. Poslušnost	.381	.394	.698	.411
22. Odgovornost	.673	.592	.526	.729
23. Pomirljivost	.430	.410	.699	.514
24. Čovekoljubivost	.642	.553	.588	.808
25. Razboritost	.562	.541	.524	.715
26. Muškost	.571	.428	.673	.412
27. Izdržavanje teškoća	.600	.548	.616	.621
28. Red i disciplina	.636	.434	.645	.593
29. Demokratija	.433	.502	.277	.670
30. Uspeh u životu	.418	.764	.387	.570
31. Uzbudljiv život	.169	.538	.368	.264
32. Sreća	.443	.713	.360	.614
33. Zadovoljstvo	.394	.771	.398	.560
34. Pamet	.440	.603	.340	.656
35. Solidarnost	.587	.532	.517	.747

Analiza paralelnih projekcija pojedinačnih vrednosti na dobijena četiri faktora (tabela sklopa) i analiza korelacija između vrednosti i ovih faktora (tabela strukture) pokazuje da u definisanju prirode ovih faktora učestvuju sve vrednosti koje su ispitivane izuzev vrednosti "izdržavanje teškoća". Ta vrednost ima niske koeficijente u matrici sklopa sa sva četiri faktora i očito ne utiče bitno na njihovu prirodu iako između nje i ovih faktora postoji značajan stepen paralelnosti.² Analiza koeficijenta faktorske jednostavnosti (kolona IFC u matrici sklopa) pokazuje, međutim, da su još neke vrednosti, pored ove pomenute manje zaslužne za prirodu faktora jer imaju te koeficijente dosta niske. Drugim rečima,

---

² Koeficijenti korelacija između ove vrednosti i faktora (matrica strukture) kreću se između .548 i .621.

još neke od njih pomalo učestvuju u određivanju ovih faktora, ali ni jednom od njih ne doprinose na bitan i suštinski način. Radi se o vrednostima kao što su "sloboda", "mudrost", "odgovornost" i "red i mir" za koje važi pravilo da svoju varijansu skoro ravnomerno raspoređuju bar na dva, a u nekim slučajevima i na tri od četiri faktora. No, za veliku većinu vrednosti ipak važi zaključak da pokazuju zadovoljavajuću jednostavnu strukturu što bitno olakšava identifikaciju faktora i razumevanje njihove prirode.

Prvi od četiri dobijena faktora vrednosti, odnosno prva latentna dimenzija tih vrednosti, definisana je, kako to na očigledan način pokazuje matrica sklopa, onim vrednosnim pojmovima koji opisuju visoko prihvatanje socijalnih vrednosti nacionalnog i patriotskog predznaka. Konkretno ta dimenzija opisuje ljude kojima su svoj "narod" (1.015) i "opstanak nacije" (1.010) vrhunske vrednosti i ljude koji visoko cene "patriotizam" (.945), "ponos" (.923), "čast" (.891), "tradiciju" (.840), "državu" (.831), "pravdu" (.741), "bezbednost zemlje" (.668), "nezavisnost" (.676), "slobodu" (.523) i "hrabrost" (.773). Radi se očigledno o intenzivnim patriotskim osećanjima i vrednostima koja nisu ili ne moraju biti provocirana samo situacijom ili odnosima sa nekim drugima nego mogu biti i introjektovana pod uticajem kulture. U tom drugom slučaju ove bi vrednosti mogle predstavljati jednu od dimenzija nacionalnog super-ega ili čak činiti njegov suštinski sadržaj. Šta više taj se stav čini i verovatnijim budući da su u kulturnim institucijama ovog podneblja veoma česti stimulusi te prirode i da se kod žitelja tog podneblja izloženost njima konstatuje već na ranim uzrastima, u vreme kada se u najvećoj meri i formira struktura super-ega.

Naravno, taj stav ne poriče nekoliko doprinosa ovim vrednostima i provocirajućih situacija nastalih zbog pokrpanih odnosa i sukoba sa tim drugima. Ali u provocirajućim situacijama ljudi mogu reagovati i drugačije, ne intenziviranjem patriotskih vrednosti. Da bi reagovali intenziviranjem baš tih vrednosti mora postojati izvestan stepen njihove prihvaćenosti pre toga. Moraju, dakle, te vrednosti već biti sastavni deo vrednosnog sistema, odnosno deo njihovog super-ega, jer je notorna činjenica da će ljudi u takvim situacijama svoja reaganja zasnivati na psihičkim sadržajima koji postoje: na onome šta misle, šta osećaju, u šta veruju, a ne na onome čega nema. To, opet, ne znači da su situacione promene u vrednostima,

pa i sistemima vrednosti isključene, ali te promene su spor i dug proces i neće se dogoditi bez dugotrajne izloženosti nepovoljnim uticajima ili bez sistematskih i planiranih stručnih uticaja sračunatih na menjanje. Pri tome, neke vrednosti, u koje spadaju i patriotske, pokazuju veliku otpornost na promene jer se temelje na emocijama koje su pobuđene u primarnim grupama i deo su procesa socijalizacije.

Ali nezavisno od toga da li ovakvom struktuiranju vrednosti doprinosi situacija i konflikt sa drugima ili je ta njihova unutrašnja organizacija rezultat procesa socijalizacije, pa zbog toga predstavlja deo nacionalnog super-ega, stoji činjenica da vrednosti ove prirode egzistiraju u ispitivanom uzorku kao posebna, veoma jasno profilisana latentna dimenzija. Zbog prirode pojedinačnih vrednosti koje je najviše definišu (matrica sklopa) i koje sa njom imaju najvišu povezanost (videti matricu strukture) ovu dimenziju je moguće identifikovati kao *skup patriotskih vrednosti*. Pojavljivanje patriotskih vrednosti kao posebne latentne dimenzije je relativno novi rezultat u ispitivanjima strukture vrednosti, jer se takav rezultat ne nalazi ni u izvornim radovima Rokeach-a, a ni u radovima autora koji su koristili njegov teorijski koncept i njegov instrument. Vrednosti koje sadrže patriotsku varijansu, recimo "bezbednost zemlje", u ispitivanjima tih autora obično su pripadale latentnim dimenzijama koje su imale neko šire društveno značenje i bile identifikovane kao "socijalne vrednosti". Nesporno je da latentna dimenzija "patriotske vrednosti" pa i pojedinačne vrednosti koje je definišu, takođe, pripadaju području socijalnih vrednosti u širem smislu. O tome svedoči činjenica da postoje visoki stepeni paralelnosti između ove dimenzije i ostale tri (videti matricu korelacija među faktorima) ali je isto tako nesporno da su se patriotske vrednosti ipak odvojile u posebni, samo njima definisan skup što implicira i izvestan stepen njihove samosvojnosti u odnosu na ostale. Razlozi tog odvajanja i te samosvojnosti mogu biti u onome o čemu je ranije diskutovano, dakle, u uticajima situacije, konfliktima sa relevantnim drugim ili u procesima specifične socijacije, ali mogu biti i metodološke prirode. Naime, u verziju instrumenta za merenje vrednosti u ovom istraživanju ubačen je veći broj vrednosnih pojmova koji sadrže varijansu patriotizma. Pošto su svi vrednosni pojmovi koji sadrže varijansu patriotizma u visokim međusobnim korelacijama ili, drugačije rečeno, pošto je očigledno da

među njima postoji visok stepen paralelnosti, moguće je da je visok nivo tog zajedničkog variranja proizveo pojavljivanje posebne latentne dimenzije zasićene ovom patriotskom varijansom.

Metodološki to je moguće, ali je malo verovatno da je to jedini i pravi razog egzistencije ovih vrednosti kao posebne strukture. Malo verovatno zato što postoje vrednosni pojmovi koji, takođe, imaju visoke stepene paralelnosti sa ovim vrednostima, na primer "odgovornost" i "solidarnost", pa ne učestvuju u definisanju te strukture nego druge. Osim toga postoje vrednosti, recimo, "hrabrost" koje po svim dosadašnjim istraživanjima Rokeach-a i saradnika pripadaju nekom drugom skupu, a koje u ovom istraživanju bitno doprinose egzistenciji latentne dimenzije "patriotske vrednosti" (.773). Zbog toga se čini da je ispravnije zaključiti da u sistemima vrednosti stanovnika ispitivanog područja ili, tačnije, u ispitivanom uzorku tih stanovnika, egzistira relativno stabilna latentna dimenzija, koja je veoma inkorporirana u taj sistem³, ali istovremeno i dovoljno posebna da ima sopstveno "stanje postojanja" ili sopstvene "načine ponašanja", koja obuhvata najveći deo varijanse svih vrednosnih pojmova sa patriotskim predznakom i koja u tom pravcu usmerava osećanja i ponašanja ljudi kad se nađu u nepoznatim, manje jasnim ili konfliktnim situacijama.

Iako, po prirodi stvari, prva latentna dimenzija najviše privlači pažnju, između ostalog zato što je ona i najbolje definisana, u ovom slučaju i ostale tri predstavljaju zanimljive i po svojoj prirodi veoma važne strukturalne celine. Tako na primer, druga po redu na egzaktan način dokazuje da pored izrazito socijalno obojenih vrednosti, kakve su bile one sadržane u latentnoj dimenziji "patriotske vrednosti", u ukupnom prostoru vrednosti egzistiraju i latentne strukture drugačije prirode. Ova latentna dimenzija, naime, opisuje ljude koji visoko vrednuju "udoban život" (1.063), "lični mir" (.961), "uspeh u životu" (.852), "uzbudljiv život" (.887), "samopoštovanje" (.853), "sreću" (.619) i "zadovoljstvo" (.895). Radi se o dimenziji koja kupi skoro celokupnu varijansu onih vrednosti koje se u izvornoj teoriji Rokeach-a definišu kao lične pa je otuda najispravnije i samu latentnu dimenziju tako identifikovati.

---

³ Njene korelacije sa ostalim latentnim dimenzijama su .630 (sa drugom), .554 (sa trećom) i .754 (sa četvrtom). Videti matricu korelacija među faktorima.

Dakle, "lične vrednosti" u ovom istraživanju se skoro potpuno poklapaju sa izvornim rezultatima autora teorije pošto utom faktoru, učestvuju sve vrednosti osim dve: ("uspeh u životu" i "mudrost"). Ali ta mala razlika ne može biti razlog da se posumnja u prirodu latentne dimenzije, pa se otuda može zaključiti da se i ovde radi o "ličnim vrednostima" kao posebnoj strukturalnoj celini unutar vrednosti ispitanog uzorka.

Postojanje takve dimenzije, prirodno je i očekivati jer je to psihološka realnost koju ne potiru ni dugotrajna izloženost nepovoljnim situacijama, ni konflikti sa relevantnim društvenim grupama, pa ni opasnosti koje proizlaze iz sukoba višeg ili nižeg intenziteta. Šta više, sve to može delovati i u pravcu učvršćenja ili formiranja ovakvih vrednosti. Ono što je, međutim, ovde važno naglasiti nije pitanje odakle te vrednosti tu nego kakav je njihov odnos prema vrednostima drugačije prirode: patriotskim i drugim. Važno, zato što prva, pomalo logična ali laička pomisao može biti da su one opozitne na patriotske vrednosti. Opozitne zato što u prvi plan stavljaju lična stanja postojanja ili lične načine ponašanja, a ne ona stanja ili ponašanja koja su zasićena patriotskim osećanjima. Na toj pogrešnoj pretpostavci ili pogrešnom laičkom zaključivanju može se temeljiti, a u bliskoj prošlosti i jeste, politička propaganda koja nužno ima kontraproaktivne efekte budući da previđa da između ličnih i socijalnih vrednosti, pa i patriotskih kao sastavnom delu tih socijalnih, ne postoji negativna ili nulta povezanost već suprotno visoka i pozitivna povezanost. Drugim rečima, povezanost koja pokazuje da visoko vrednovanje ličnih stanja postojanja ili ličnih načina ponašanja istovremeno znači i visoko prihvatanje patriotskih vrednosti tj. patriotskih osećanja i načina ponašanja. I obrnuto da ljudi kojima su vrednosti sa patriotskim predznakom bitni obrasci ponašanja ne odbacuju lične vrednosti poput onih kao što su "udoban život", "lični mir", "uspeh u životu", "zadovoljstvo" i druge slične njima, već naprotiv i te vrednosti smatraju i prihvataju kao poželjne i cenjene obrasce ponašanja i postojanja. Takav rezultat, naime, nedvosmisleno proizlazi iz visoke i pozitivne korelacije reda veličine .630 između latentne dimenzije identifikovane kao "patriotske vrednosti" i one identifikovane kao "lične vrednosti".

Treći faktor izolovan iz prostora 35 vrednosti je poprilično drugačije prirode od prva dva koja su opisana, a takođe, kako će se videti kasnije

i od četvrtog po redu. Njega definišu visoko prihvatanje poslušnosti i pomirljivosti, u prvom redu, a onda i visoko ocenjivanje "muškosti" kao vrednosti. Ova zadnja vrednost ima znatno nižu projekciju na faktor i ne bi ni bilo vredno pažnje pominjati je da nije to i najveća projekcija koju ima. Naime, ona ima statistički značajne, ali niske projekcije na faktor identifikovan kao "patriotske vrednosti" i značajnu projekciju na četvrti faktor po redu, ali je njena projekcija na ovaj treći faktor ubedljivo veća nego na ostala dva. Činjenica da ima značajne projekcije na tri od četiri izolovana faktora svedoči da ta vrednost nema jednostavnu strukturu, tj. da je višeznačna, i očito je ta svoja različita značenja raspodelila na razne latentne dimenzije. Na dimenziju "patriotske vrednosti", tj. na prvi faktor, preselio se onaj deo varijanse "muškosti" kao vrednosti koji prirodno pripada patriotskom sklopu vrednosti. Na četvrti faktor, čije će značenje tek biti analizirano, preselio se deo njemu bliske varijanse. Postavlja se pitanje koja je to vrsta varijanse ove vrednosti "ostala" na ovom faktoru, tj. koja vrsta varijanse korespondira sa visokim prihvatanjem "poslušnosti" i "pomirljivosti" makar to korespondiranje i ne bilo tako jako izraženo. Logičan odgovor bi bio: onaj deo varijanse koji je paralelan sa ovim vrednostima, tj. koji se "slaže" sa pomirljivošću i poslušnošću. Kad bi taj deo bio opozitan na "pomirljivost" i "poslušnost" onda bi bilo lakše razumeti ovakav sklop faktora. Lakše zato što postoji izgrađen stereotip da je "muškost" suprotna od "pomirljivosti" i "poslušnosti", bar kad je reč o socijalnim odnosima. Ali ova vrednost nema projekcije suprotnog predznaka od "pomirljivosti" i "poslušnosti" što znači da je u pitanju onaj deo varijanse "muškosti" koji im odgovara. Budući da faktor nesumnjivo definišu samo dve vrednosti⁴, i to "pomirljivost" i "poslušnost" i budući da on opisuje pojedince koji visoko vrednuju ove dve vrednosti, prva i logična pomisao je da se radi o submisivnoj vrednosnoj orijentaciji ili o "pokornosti" kao vrednosnom opredeljenju. Ali nije tako i to iz više razloga. Prva ideja da nije tako podstaknuta je tim prisustvom "muškosti" mada bi se u varijansi ove vrednosti i mogao pronaći deo koji se sadržajno slaže sa pomenutim mogućim značenjem faktora. Submisivnost je, naime, u

---

⁴ Taj zaključak proizlazi iz činjenice da su projekcije "poslušnosti" i "pomirljivosti" značajno veće (matrica sklopa).

osnovi dimenzija ličnosti i na njoj izgrađena submisivna vrednosna orijentacija može dovesti do opažanja muškosti kao vrednosti u istom smeru. Submisivni maskulinizam je nešto što u realnosti postoji i za šta postoje brojni dokazi različite prirode.

Međutim, značenje ovog faktora nije pokornost ili takva vrednosna orijentacija. Da jeste on bi, kao celina, morao biti opozitan u odnosu na prva dva: u odnosu na faktor koji opisuje visoko prihvatanje patriotskih vrednosti i faktor koji govori o prihvatanju ličnih vrednosti. U prvom slučaju jednostavno zato što ne mogu zajedno, u istom smeru, egzistirati "nezavisnost", "ponos", "čast", "narod" i slične vrednosti i "poslušnost" i "pomirljivost", odnosno "pokornost" kao vrednosna orijentacija. U drugom slučaju, zato što "lične vrednosti" imaju pozitivnu korelaciju sa patriotskim, što znači da pripadaju istom sistemu. Kako to nije slučaj, odnosno kako ovaj faktor ima pozitivne korelacije i sa patriotskim (.554) i sa ličnim vrednostima (.468), očito je da on ne sadrži negativnu li nepoželjnu varijansu vrednosnih pojmova "poslušnost" i "pomirljivost".

Treći razlog u prilog tvrdnji da značenje ovog faktora nije submisivna vrednosna orijentacija, odnosno pokornost u negativnom značenju jesu korelacije koje sa ovim faktorom imaju ostale vrednosti, a među njima i one koje nose predznak "patriotske". Ako se pažljivo analiziraju te korelacije (date u matrici strukture) videće se da su sa ovim faktorom visoko ili substancijalno povezane sledeće vrednosti: "patriotizam" (.461), "ponos" (.469), "narod" (.419), "tradicija" (.643), "opstanak nacije" (.422), "hrabrost" (.623), "vera u Boga" (.538), "odgovornost" (.526), "čovekoljubivost" (.588), "razboritost" (.524), "izdržavanje teškoća" (.616), "red i mir" (.645) i "solidarnost" (.517). Pada u oči posebno značajna paralelnost, pa, dakle, i visoka prisutnost u sadržaju ovog faktora vrednosti kao što su: "tradicija", "hrabrost", "vera u Boga", "odgovornost", "čovekoljubivost", "razboritost". Ako se njima sad u ovom kontekstu dodaju "pomirljivost" (.699) i "poslušnost" (.698) faktor poprima drugačije značenje. Drugačije u velikoj meri nego što se to moglo naslutiti samo iz matrice sklopa u kojoj su dominirale vrednosti "pomirljivost", "poslušnost" i "muškost".⁵ Istovremeno, postaje i znatno

---

⁵ I u matrici korelacija ova vrednost pokazuje da je veoma važna za značenje ovog faktora pošto je njena korelacija sa faktorom reda veličine .673.

jasnije zašto ovaj faktor nije suprotnog značenja od prva dva nego je sa njima u pozitivnim korelacijama.

Očigledno je, prema tome, da se ne radi o submisivnoj vrednosnoj orijentaciji ili o pokornosti kao vrednosnom opredeljenju već o znatno složenijoj strukturalnoj dimenziji vrednosti. Šta je njeno pravo značenje teško je reći. Ona opisuje ljude koji visoko cene: "tradiciju", "hrabrost", "muškost", "čovekoljubivost", "razboritost", "odgovornost", "izdržavanje teškoća", "red i disciplinu", "solidarnost", "pomirljivost", "poslušnost" i "veru u Boga". Mnoge od ovih vrednosti pripadaju setu moralnih vrednosti. Čak i po izvornoj teoriji Rokeach-a neke od njih su univerzalne moralne vrednosti, recimo, "poslušnost", "pomirljivost", "čovekoljubivost" i "odgovornost". Po toj teoriji, međutim, neke od njih pripadaju socijalnim ("vera u Boga"), a neke kompetitivnim vrednostima ("hrabrost", "razboritost"). No, verovatno je da različite kulture imaju različite i za sebe specifične moralne vrednosti, pa zato nije nužno da se one u svim kulturama poklapaju. U kulturnoj sredini crnogorskog podneblja "vera u Boga" se teško može opisati kao socijalna vrednost jer je mnogo bliža moralnim vrednosnim kategorijama. Najveći deo varijanse vrednosnih pojmova "hrabrost" i "razboritost", takođe pripada toj kategoriji, a ne kompetitivnim vrednostima. Osim toga, teško se može poreći da i vrednosti kao što su: "tradicija", "izdržavanje teškoća", "red i disciplina" ili "solidarnost" nisu u velikoj meri zasićene moralnom komponentom. Najzad, ako tu moralnu komponentu uzmemo kao stvarno značenje ove latentne dimenzije onda postaje jasnije i zašto "muškost" postaje njena važna odrednica.

Verovatno je, dakle, da ova latentna dimenzija predstavlja pomalo specifičnu strukturalnu organizaciju moralnih vrednosti ispitanog uzorka i u skladu sa tom hipotezom ona bi se i mogla identifikovati kao "skup moralnih vrednosti". Toj hipotezi naročito ide u prilog činjenica da je ova dimenzija "pokupila" i skoro sve vrednosti koje po izvornoj teoriji Rokeach-a pripadaju ovom skupu i činjenica da baš one najbolje i definišu tu dimenziju. Ali se nešto ipak ne slaže sasvim sa tom hipotezom i valja uzeti sa rezervom zaključak da je moralno mišljenje njeno dominantno ili jedino značenje. To "nešto" se više oseća ili naslućuje u glavi istraživača nego što se temelji na empirijskim dokazima, ali je dovoljno za alternativnu hipotezu.

Možda je to stereotip istraživača, ali ne čini se baš sasvim verovatnim da bitne vrednosti⁶ moralnog sklopa ispitivanog područja budu "pomirljivost" i "poslušnost". Pre je moguće da tako visoko učešće ove dve vrednosti u definisanju ove latentne dimenzije "hoće" da naglase jedan posebni aspekt te moralnosti. Ne, dakle, sasvim drugačije značenje nego samo drugu, možda izvornu stranu te moralnosti. Na to posebno ukazuje vrednost "vera u Boga", pa i vrednosti kao što su "tradicija", "čovekoljubivost", "izdržavanje teškoća" i "solidarnost". Taj posebni aspekt je, sudeći po prisustvu ovih vrednosti religioznost, odnosno religioznost kao vrednosna orijentacija. Ako je to tačno, onda se samo po sebi razume zašto je tako masovno prisustvo vrednosnih pojmova koji sadrže moralnu komponentu i zašto u ovoj latentnoj dimenziji dominiraju vrednosti poput "pomirljivosti" i "poslušnosti". U tom slučaju značenje ovih dveju vrednosti nije i ne može se svesti na konformistično ponašanje i pokornost. U interakciji sa vrednostima kao što su poštovanje tradicije, "čovekoljublje", "izdržavanje teškoća", "hrabrost", "vera u Boga", poštovanje reda i discipline i sličnih značenja tih vrednosti dobijaju sasvim drugačiji smisao i pre govore o religioznoj orijentaciji sa jakim moralnom komponentom, nego o konformizmu ili samo o moralnosti. Imajući sve to na umu moguće je sa priličnim stepenom izvesnosti pretpostaviti da latentna priroda ove dimenzije zaista opisuje *religioznost kao vrednosnu orijentaciju, odnosno religiozne vrednosti*, u kojima moralne vrednosti po prirodi stvari značajno učestvuju. Takođe je moguće pretpostaviti da ova latentna dimenzija, upravo zbog tog paralelnog postojanja religioznih i moralnih vrednosti, ima dublje utemeljenje u ličnosti nego što ga vrednosni sistemi inače imaju i da može predstavljati specifičnu strukturu ličnosti nastalu pod uticajem tradicionalnih načina vaspitanja u ovom podneblju čiji bi hipotetski naziv bio "religiozna moralnost".

Da li je u pitanju prvo, drugo ili treće značenje ove dimenzije, odnosno da li se radi o "skupu moralnih vrednosti", "religioznoj vrednosnoj orijentaciji" ili o "religioznoj moralnosti" kao dimenziji ličnosti bilo bi nešto jasnije tek kad bi se ta dimenzija dovela u odnos sa raznim oblicima konkretnog ponašanja. Ali i taj postupak ne mora biti dijagnostički valjan, budući da između njene tri hipotetske prirode i nema mnogo razlike, pa se ne moraju ispoljiti razlike

---

⁶ Te dve vrednosti imaju najveće projekcije na ovaj faktor.

ni u uticaju na ponašanja. Očigledno je da se prava priroda ove dimenzije može spoznati samo u posebnim dubinskim istraživanjima koja bi, uz korišćenje različitih metoda, morala i posebno operacionalizovati svaki vrednosni pojam tako da se preko prirode tih indikatora može pouzdanije utvrditi i priroda same dimenzije.

Četvrta latentna dimenzija vrednosti je, po svemu sudeći, mnogo jasnije strukture nego prethodna. Prema paralelnim projekcijama koje imaju vrednosni pojmovi na tu dimenziju proizlazi da ona opisuje ljude koji visoko cene "ravnopravnost" (.1.126), "mir u svetu" (.782), "čovekoljubivost" (.902), "razboritost" (.703), "demokratiju" (.869), "solidarnost" (.812), "porodičnu sigurnost" (.548) i "pamet" (.576). Koeficijenti korelacija (matrica strukture) pokazuju da su sa ovom dimenzijom substancijalno ili visoko povezane skoro sve vrednosti izuzev "patriotizma" (.459), "vere u Boga" (.342), "poslušnosti" (.411) i "uzbudljivog života" (.264). Očigledno se radi o dimenziji koja pripada istom prostoru kao i ostale tri, ali koja opisuje unekoliko drugačiju i specifičniju vrednosnu orijentaciju nego što su prethodne tri. Prirodu te orijentacije diktiraju vrednosti kao što su: "ravnopravnost" (1.126), "čovekoljubivost" (.902), "demokratija" (.869) i "solidarnost" (.812), pa je vrlo verovatno da ona u suštini opisuje i demokratsku vrednosnu orijentaciju, ili, drugim rečima, da se radi o "humanističkom vrednosnom sklopu" kojim dominiraju "ravnopravnost", "čovekoljubivost", "demokratija" i "solidarnost". Naravno, varijansa ove dimenzije u velikoj meri pokriva i kompleks fenomena koje sadrži termin "ljudska prava", ali ti fenomeni nisu u opoziciji sa njenim prethodno pomenutim značenjem.

Sve ove četiri latentne dimenzije vrednosti, kako podaci pokazuju, imaju realnu postojanost u ispitanom uzorku stanovnika Crne Gore. To se vidi po koeficijentima generalizabilnosti koji iznose:

Tabela 6.
Generalizabilnost faktora

R. br.	Faktor	Generalizabilnost faktora
1	Patriotske vrednosti	.963
2.	Lične vrednosti	.932
3.	Religiozne vrednosti	.855
4.	Humanističke vrednosti	.934

Praktično to znači da su sve četiri latentne dimenzije izolovane iz uzorka od 35 vrednosnih pojmova pouzdane, odnosno pouzdano utvrđene i da bi replikacija istraživanja dala iste rezultate. Pouzdanost, međutim, očigledno nije na istom nivou kod sva četiri tipa vrednosti. Znatno veći i sasvim zadovoljavajući nivo pouzdanosti imaju "patriotske", "lične" i "humanističke" vrednosti dok se za "religijske vrednosti" taj nivo može smatrati dovoljnim, ali ne i zadovoljavajućim.

Ispitivanja međusobnih povezanosti ove četiri dimenzije dalo je sledeće rezultate:

Tabela 7.
Korelacije među faktorima

	f1	f2	f3	f4
f1	1.000	.630	.554	.754
f2	.630	1.000	.468	.800
f3	.554	.468	1.000	.531
f4	.754	.800	.531	1.000

Kako se iz tabele može videti svi faktori su u međusobnim pozitivnim i značajnim korelacijama. Najviša povezanost postoji između "ličnih" i "humanističkih" vrednosti (drugi i četvrti faktor) i ona je reda veličine .800. Takođe, visoka povezanost postoji između "patriotskih" i "humanističkih" vrednosti (.754). Obe povezanosti pokazuju da ljudi koji visoko prihvataju ili cene jedan od ovih vidova vrednosti, takođe, visoko prihvataju i cene i druga dva pomenuta vida. To praktično znači da postoji veliki stepen paralelnosti ili srodnosti između patriotskih i humanističkih vrednosti, s jedne strane, i ličnih i humanističkih, s druge. Takođe je zanimljivo konstatovati da najniži stepen međusobnog zajedničkog variranja postoji između ličnih i religioznih vrednosti (.468) što je bilo i očekivano pošto je logično da visoko prihvatanje religioznih vrednosti u izvesnom stepenu znači potiskivanje ili niže prihvatanje ličnih vrednosti. I obrnuto.

4. ZAKLJUČAK

Ispitivanje vrednosti na slučajnom uzorku od 794 ispitanika, izvučenom iz populacije stanovnika Republike Crne Gore pokazalo je sledeće najvažnije rezultate:

1. U skladu sa kulturološkim karakteristikama nešto modifikovan teorijski model vrednosti Rokeach-a, u osnovi se pokazao primerenim i za ispitivanje sistema vrednosti ovog podneblja ali je, verovatno jednim delom i usled te modifikacije, samo delimično potvrđena egzistencija vrednosti ovog autora. To potvrđivanje se pre svega odnosi na skup ličnih i donekle na skup moralnih vrednosti, uz napomenu da ovaj drugi, u našoj sredini, ima jaku religijsku komponentu.

2. Svih 35 vrednosnih pojmova koji su ispitivani imaju visok stepen prihvaćenosti. Najprihvaćenije vrednosti su "sloboda", "porodična sigurnost", "pravda", "sreća", "pamet" i "nezavisnost zemlje". Te vrednosti zauzimaju prvih pet mesta po rangui prihvaćenosti. Najniži rang prihvaćenosti imaju vrednosti kao što su "poslušnost", "uzbudljiv život", "pomirljivost", "muškost", "vera u Boga" i "izdržavanje teškoća". To su vrednosti koje imaju najniži rang, ali uz napomenu da je prosečna vrednost njihove prihvaćenosti znatno veća od nominalne prosečne vrednosti.

3. Ispitivanje latentne strukture ovih 35 vrednosti izvršeno je komponentnom analizom i rotacijom glavnih komponenata u oblicima pozicije. Ta je analiza pokazala da u prostoru ovih 35 vrednosti postoji četiri relativno dobro strukturirane i pouzdano utvrđene dimenzije koje su se mogle identifikovati kao: (1) patriotske, (2) lične, (3) religiozne i (4) demokratsko-humanističke vrednosti.

LITERATURA

- (1) HOŠEK, A. (2000): "A minor modification of Guttman-Kaiser criterion for the important principal components", NBP, *Science, Security, Police*, 4, 2, 85-91.
- (2) MOMIROVIĆ, K. (1998): "O diskriminativnim funkcijama, diskriminativnim faktorima i nekim očiglednim glupositma", *Statistička revija*, 46, 1-2, 79-100.
- (3) RADOVANOVIĆ, D. (1992): *Čovek i zatvor*, Beograd, "Prometej".
- (4) ROKEACH, M. (1967): *Value Survey*, Sunnyvale, California: Halgren Tests.
- (5) ROKEACH, M. (1973): *The nature of human value*, N.Y. The Free Press.

VALUE SYSTEM OF CITIZENS OF MONTENEGRO*

Montenegro's citizen value system was explored on the random sample consists of 794 subjects taken from the population of adult inhabitants of this Republic. The sample of value concepts was chosen on the basis of Rokeach's model and definition of the values. In comparison with the original sample of value of this author, our list of value concepts was changed by including 11 new concepts in accordance with the specificity of given cultural environment. In this research we applied particular questionnaire which means that values were explored using paper-pencil system and not the system of cards as it was the case in the original researches of the author. Results of the research were compute employing component analyses and rotation of the main component in OBLIVAX position. We found out four reliable and well structured factors which could be identified as 1. Patriotic values; 2. Personal values; 3. Moral-religious values and democratic-humanistic values.

KEY WORDS: Montenegro / values / factor structure

---

* This article is a part of a larger research project dealing with behavior of inhabitants of Serbia and Montenegro.